

התנגדות והצלה בשואה

יהודים מצילים יהודים

"כאן אמר המצפון: עשה!"

התנגדות והצלה בשואה

כאן אמר המצפון: עשה!"

רחם פריאר

הבסיסי ומתוך סכנת חיים של ממש. מצילים אלו הפגינו תושייה אדירה, דבקות במטרה ומסירות אין קץ. מטרתם היתה לנסות ולסייע ליהודים רבים ככל הניתן נוכח הנסיבות, בלי תלות בקשר אישי או משפחתי. על יכולתם של היהודים לפעול ולהציל השפיעו גורמים שונים ובהם העיתוי, הנסיבות הגאוגרפיות, נכונות האוכלוסייה המקומית לסייע וכן אופי השלטון שהשליטו הגרמנים בכל אחד מהאזורים הכבושים.

דרכי ההצלה היו מגוונות: הקמת ארגוני רווחה, איתור מקומות מסתור, השגה או הנפקה של מסמכים מזויפים, יצירת מקומות עבודה להמחשת נחיצות העובדים, הברחת גבול, עידוד לבריחה, קריאה לאוכלוסייה הלא-יהודית לסייע, פרסום מידע על אודות רצח העם, וכן מבצעי בריחה מגטאות וממחנות. פעולות הלחימה נעשו חרף הידיעה שלא יצילו את הרבים, אך הייתה תקווה קלושה שמיעוט קטן ישרוד בהן או לפחות ידחה את הקץ.

ההתנגדות היהודית במהלך השואה היא עדות לעוצמת רוח האדם ולערכיה.

היהודים בשואה מצאו עצמם אל מול מצב חסר תקדים: לנוכח עוצמת האלימות, הטרור וההשמדה השיטתית בידי הגרמנים הנאצים, בחרה האוכלוסייה המקומית במקרים רבים להסב מבט ולהיות אדישה למצבם של היהודים, ולעיתים אף שיתפה פעולה עם הרוצחים. מעטים בלבד בחרו להגיש סיוע כלשהו לנרדפים. יהודים רבים חשו עצמם נטושים לגורלם מצד האוכלוסיות שבקרבתן חיו מאות שנים.

משכך, ולנוכח מצבי הקיצון שהיו נתונים בהם, חלחלה בקרב היהודים ההבנה כי אין מנוס מפעולות יזומות כדי לשמור על נפשם, אמונתם, גופם וכבודם. ההתנגדות התבטאה באופנים רבים: לצד התנגדות רוחנית ותרבותית מתועדות פעולות התקוממות ולחימה בגטאות, במחנות ובשורות הפרטיזנים, ולצידן פעולות הצלה.

תערוכה זו מתמקדת בפן אחד של מעשי גבורה והתנגדות – מעשי הצלה של יהודים בידי יהודים ברחבי אירופה בשנים 1938–1945. מדובר בקבוצה לא מבוטלת של יהודים נרדפים אשר מצאו בקרבם תעצומות נפש ובחרו להירתם להצלת יהודים אחרים, על אף יצר ההישרדות

הצלתה של מרים ד., היין רוברט קורפרשק, 1987
אוספי יד ושם

בציור מתוארת פעולת הצלה בה היו שותפים שלושה חברי מחתרת הולנדית: היין קורפרשק, ויבו פלוריס ואנס ון דאם (חנה רוזה דרוקר). מ-1943 עסקה ון דאם בהעברת ילדים יהודים למקומות מסתור. ב-30 לנובמבר 1943 פנתה ון דאם אל קורפרשק בבקשה לסייע לה להבריח ילדה יהודיה, בשם מרים דסברג, שעמדה בפני גירוש למחנות. קורפרשק ופלוריס, במסווה חברי משטרת הסדר ההולנדית, הוציאו את הילדה מבית הארחה בו שהתה, והעבירוה לידי ון דאם שדאגה לה למקום מסתור. שבועיים לאחר מכן נעצרה ון דאם ונשלחה לאושוויץ-בירקנאו, משם לקאופרינג ולבסוף למחנה מולהוף. ון דאם שרדה ולאחר המלחמה פעלה להשבת ילדים יהודים לעמם. קורפרשק ופלוריס הוכרו ב-1987 על ידי יד ושם כחסידי אומות עולם.

יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, נוסד בשנת 1953 ומשכנו על הר הזיכרון בירושלים. מאז היווסדו מופקד יד ושם על הנצחת השואה. באמצעות איסוף, תיעוד, מחקר וחינוך על אודות מוראות השואה שואף יד ושם להנחיל את משמעות השואה לדורות הבאים.

התערוכה הופקה בידי מחלקת תערוכות ניידות, אגף המוזיאונים, יד ושם. עיצוב: סטודיו גרפיקה, אגף טכנולוגיות מידע, יד ושם.

שואה

תצלום ששלח חייל גרמני מהחזית. בגב התצלום נכתב: "יהודים באקציה, איוונגורוד, אוקראינה, 1942"
United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Jerzy Tomaszewski

לקראת סוף 1941 התפתחה מדיניות זו לכדי תכנית שיטתית ומקיפה שנקראה בפי הנאצים "הפתרון הסופי לבעיית היהודים באירופה". גרמניה הנאצית ייעדה את יהדות אירופה, ובעקבותיה את יהדות העולם כולו, להשמדה. כשני מיליון יהודים נרצחו בירי, ועוד מיליוני יהודים מרחבי אירופה רוכזו ונשלחו ברכבות אל מחנות השמדה – מתקני רצח תעשייתיים שבהם נרצחו היהודים באמצעות גז. התהליך כולו לווה בהטעיה מכוונת מצד הגרמנים באשר ליעדם האמתי של המשלוחים.

עד תום המלחמה ב-1945 נרצחו קרוב לשישה מיליון יהודים.

השואה הייתה רצח עם חסר תקדים, טוטלי ושיטתי, שבוצע בידי גרמניה הנאצית ושותפיה במטרה להשמיד את העם היהודי ולמחות את תרבותו ומנהגיו מעל פני האדמה. המניע העיקרי לרצח היה האידאולוגיה האנטישמית הגזענית הנאצית.

בשנים 1933-1941 נקטה גרמניה הנאצית מדיניות שתחילתה נישול היהודים מזכויותיהם ומרכושם והמשכה סימונם של היהודים וריכוזם באזורים שיועדו לכך מראש. מדיניות זו זכתה לתמיכה נרחבת בגרמניה וברוב ארצות אירופה הכבושה.

הוצאה משטחי הרייך

המאבק להושיט יד ולגעת בעולם הוא המעמסה
המיוחדת שהחיים הטילו עלי"

וילפריד ישראל

וילפריד ישראל

1943 - 1899

וילפריד ישראל, אנגליה 1942
באדיבות הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

סיכה וספר זיכרונות עם הקדשה שקיבלה
אנה נוסבאום מאביה עם עזיבתה את
אוסטריה בקינדרטרנספורט
אוספי יד ושם

וילפריד ישראל, בן למשפחה אמידה ובעלת קשרים
מברלין, הבין עם עליית הנאצים לשלטון כי ליהודים אין
עוד עתיד בגרמניה ופעל לקדם את ההגירה מהמדינה.
ב־1933 הוציאו הוא ורחה פריאר קבוצה ראשונה של
בני נוער לארץ־ישראל, פרויקט שהיה בהמשך ל"עליית
הנוער".

לאחר סיפוח אוסטריה ב־1938 נעצרו אלפי יהודים
ונשלחו למחנות ריכוז. עם פרעות ליל הבדולח האמיר
מספר העצורים לעשרות אלפים. כדי להשתחרר
מהמחנות נדרשה הוכחה כי ברשות הכלואים אשרות
כניסה לארצות זרות. ישראל מילא תפקידים בכירים
בארגונים המקדמים הגירה והתפרסם בפעילותו בנושא,
ולכן היה לכתובת שאליה פנו היהודים וביקשו סיוע
בשחרור קרוביהם. הוא שיתף פעולה עם פרנק פולי,
איש מודיעין ואחראי מחלקת הוויזות בשגרירות הבריטית
בברלין, שדאג להוצאת אשרות, ועם הרברט פולאק,

יהודים ממתנים בכניסה לשגרירות
פולין, לאחר סיפוח אוסטריה
לגרמניה, במטרה להשיג ויזות
שיאפשרו את יציאתם מהמדינה.
וינה, מרס-אפריל 1939
ANL/Vienna, OEGZ/H4851/1
עם החמרת מצבם של יהודי הרייך
בשנת 1938, בעקבות סיפוח
אוסטריה ופוגרום ליל הבדולח,
הפכה ההגירה לצורך בוער ומיידי.
לנוכח סגירת שעריהן של מדינות
רבות נאלצו היהודים לעזוב את
הרייך כפליטים וחתרו להגיע לכל
יעד אפשרי.

בעל קשרים בגסטפו שהשתמש בממונו של ישראל
כדי לשחד פקידים ולהוציא עבור האסירים מסמכים
הנדרשים להגירה. הודות להם שוחררו יהודים רבים
ממחנות הריכוז והיגרו מהרייך.

ישראל פעל עם הקווייקרים בבריטניה ועם מנהיגי יהדות
בריטניה למען מבצע הקינדרטרנספורט – העברת
ילדים מן הרייך לבריטניה. ב-2 בדצמבר 1938 הגיעה
לנמל הרוויץ' קבוצת הילדים הראשונה שישראל פעל
להוצאתה מהרייך. במאי 1939 עזב ישראל לבריטניה,
אך שב לגרמניה כדי לדאוג ליציאת הקבוצות האחרונות.
לאחר פרוץ המלחמה היגר לבריטניה, וגם שם המשיך
לפעול בתחום זה. ב־1943 ארגן אונייה שהשיטה פליטים
מספרד ומפורטוגל לארץ־ישראל. עם חזרתו מספרד,
ב־1 ביוני 1943, הופל מטוסו בידי הגרמנים.

מצילים בזהות בדויה

ארנולד ואני לא חשבנו שיש לנו ברירה אחרת - אתה לעולם לא צריך סיבה לעשות את הדבר הנכון"

מקס ליאונס

מקס ליאונס

2019-1921

מקס ליאונס, הולנד, תקופת מלחמת העולם השנייה
Private collection, Léons family

דאגו למצוא מקומות מסתור בסביבה עבור יהודים מאזוריה המרכזיים של הולנד. ראשית אותרו משפחות הולנדיות שיהיו מוכנות להסתיר יהודי יחיד או משפחה יהודית שלמה שחיפשו מקום מסתור. לאחר מכן פעל ליאונס לאתר יהודים ולשכנעם "לצלול" – ביטוי בהולנדית שציין את פעולת ההסתתרות – בדרנתה, אזור כפרי ומרוחק מהערים הגדולות. לשם כך ערך ליאונס נסיעות מרובות ברחבי הולנד, ברכבות ובאופניו. לאחר הסתרת היהודים בכפר, דאגו ליאונס ודאואס לספק תלושי מזון, ביגוד חם לחורף ולהפיק עבור המסתתרים תעודות מזויפות על שם הולנדים שנפטרו זה מכבר או כאלה שעזבו את המדינה. ליאונס ודאואס אף טיפלו בבעיות אישיות ופסיכולוגיות שהתעוררו בקרב המסתתרים לנוכח המצב. במאי 1944 נאלץ ליאונס עצמו "לצלול", בהוראתו המפורשת של יוהנס פוסט, עד השחרור.

באביב 1943, תשעה חודשים לאחר תחילת הגירושים מהולנד למחנות ההשמדה, מצא מקס ליאונס מרוטרדם מקום מסתור אצל משפחת דייק, בכפר ג'ולנדָה שבמחוז דרֶנְתָה במזרח הולנד. ליאונס, שהיה בן עשרים ואחת, החליט לאמץ זהות לא־יהודית, ולשם כך למד את העגה המקומית, ביקר בכנסייה, התערה באוכלוסיית המקום, ואימץ לו את השם "ניקו".

בניולנדָה פגש ליאונס את ארנולד דאואס, פעיל בקבוצת מחתרת הולנדית שהנהיג יוהנס פוסט. ליאונס ביקש מדאואס לצרפו לפעולות המחתרת. דאואס שחשש לסכנו, סרב בתחילה, אך לאחר שליאונס העביר אליו שתי כתובות של הולנדים אותם הצליח לשכנע להסתיר יהודים, הכריז דאואס: "מרגע זה נעבוד יחד". השניים שיתפו פעולה במשך כשנתיים והודות לזהותו הבדויה של ליאונס עלה בידו להשתתף בכל פעולות המחתרת. הוא ודאואס הפיצו עיתונות וכתבים מחתרתיים, אך בעיקר

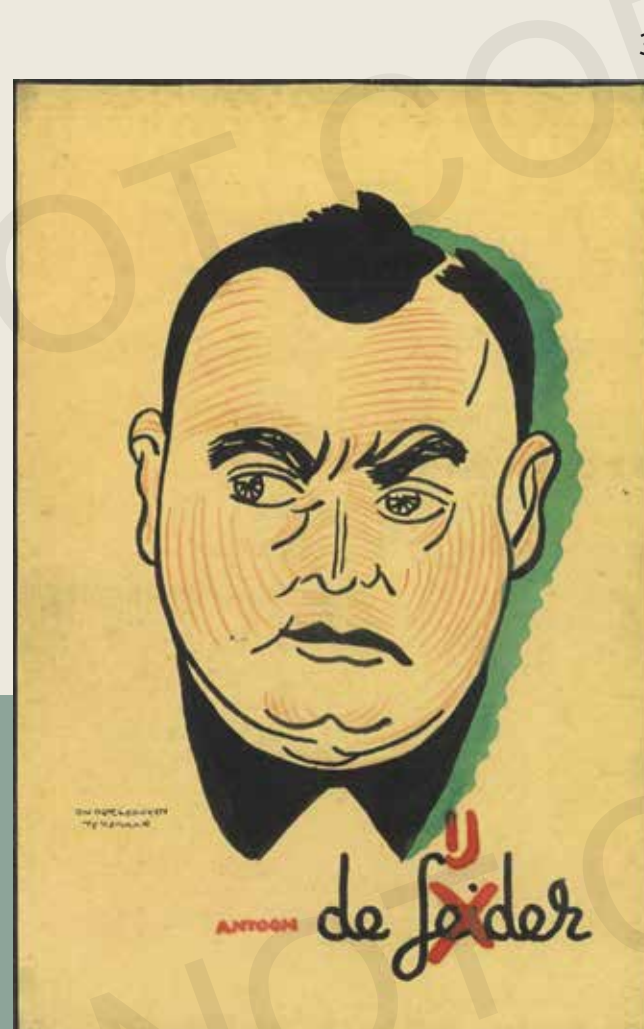
1. בגלויה מצויר מקס בלוקזייל, עיתונאי הולנדי ואיש התנועה הנציונל־סוציאליסטית ההולנדית (NSB), שהתמנה ב־1942 למנהל לשכת העיתונות שבמשרד ההסברה והאמנויות. בעל תוכנית רדיו שבועית שבה הביע דעות נאציות מובהקות.

2. סצנה בחשמלית: האיש הנמוך: "אדון, האם אתה הולך לחזית?" החייל הגרמני: "בוודאי" האיש הנמוך: "נהדר! אולי תתחיל מזה שתרד מהבהונות שלי?"

3. בגלויה מצויר אנטון מוסרט, אחד משני מקימי NSB ב־1931 ומנהיגה בשנות השלושים ובתקופת הכיבוש הנאצי; שיתף פעולה עם הגרמנים. בטקסט רשום: "המנהיג" (de leider), אך לאחר המרת ב-ij ei משתנה המילה ל-"הסובל", במשמעות של: "מוכן להסכין [לשליטה הגרמנית]".

העתקי גלויות סאטיריות שצוירו בידי לו (הרמן) חאנס, ששהה במסתור בניולנדָה. בגב הגלויות נכתב: "עזרו לאנשים המסתתרים בשעתם הקשה – קנו גלויות אלה במחיר גבוה ככל האפשר", וכן: "נמכר לטובת הצוללים". ליאונס ודאואס מכרו את הגלויות ובכסף שהתקבל תמורתן מומנו חלק מפעולות המחתרת.

אוספי יד ושם

מצילים בזהות בדויה

הודות ליחסיו המצוינים עם נציגי השלטון הגרמני, ניהול המפעלים [...] היה נתון בידיו [...] והוא מצדו השתדל להרחיק מדייריהם את הסכנות האורבות להם”

גרגורי שור

אוסקר גליק

1942-1901

וילנה בירת ליטא נכבשה בידי הצבא הגרמני ב־24 ביוני 1941. מראשית הכיבוש חיו היהודים תחת אימת האקציות, שבהן גורשו אלפים לפונאר ונרצחו שם בירי. היחידים שהיו בטוחים יחסית היו יהודים בעלי תעודות עבודה שהעידו על נחיצותם למפעל המלחמה הגרמני, הם ובני משפחותיהם. עד סוף 1941 נותרו בגטו 20,000 יהודים בלבד מתוך 60,000 שחיו בעיר בעת הכיבוש.

אחד משני המבנים בוילנה ששימשו למגורי העובדים במפעל "קיליס" ובני משפחותיהם
The Vilna Gaon State Jewish Museum

ב־18 בינואר 1942 פרצה במפעל שרפה. במהלך החקירה שנערכה בעקבותיה התגלתה יהדותו של גליק והוא נאסר והוצא להורג. בית החרושת המשיך לפעול גם לאחר חיסול הגטו בספטמבר 1943 ועובדיו היו בין היהודים האחרונים שנותרו בוילנה עד תחילת יולי 1944. עם התקרבות הצבא האדום חוסל המחנה שבמפעל קיילים ומרבית העובדים ובני משפחותיהם נרצחו בפונאר, ימים ספורים לפני שחרור העיר.

אוסקר גליק נמלט מאוסטריה עם סיפוחה לגרמניה והגיע לוילנה. לאחר הכיבוש הגרמני של וילנה פגש גליק בין החיילים הגרמנים בעיר חבר ילדות אשר דאג לו למסמכים מזויפים תחת זהות של פולקסדויטשה (גרמני אתני) ממוצא וינאי. בזהותו הבדויה הציע גליק למנהל האספקה האזורי הגרמני לשוב ולהפעיל את "קיליס" – בית חרושת לעיבוד עורות שעמד להיסגר לאחר הכיבוש בעקבות רצח עובדיו היהודים. תוכניתו של גליק נועדה לספק לצבא הגרמני מצרך חיוני, ובד בבד לשמש אמצעי הצלה ליהודים שהיו בסכנת השמדה. לאחר אישור התוכנית הצליח גליק להוציא מהגטו מומחים רבים עם בני משפחותיהם, ולהעבירם לבנייני המפעל ששכנו בעיר. לעובדים ולבני משפחותיהם הוצאו כאלף תעודות עבודה שהעידו על נחיצותם והעניקו להם הגנה זמנית מפני האקציות. בזכות מערכת היחסים שפיתח עם הפיקוד הגרמני קיבל גליק שליטה בפועל על המפעל ועל מגורי העובדים, וכך הצליח להרחיק את הסכנות שארבו להם.

מעיל פרווה מיניאטורי שיוצר במפעל "קיליס" ונשלח לגרמניה

תג מתכת אותו ענדו בגטו וילנה יהודים שנמצאו כשירים לעבודה. על התגים נחרט מספרם הסידורי של העובדים.
אוספי יד ושם

מצילים בזהות בדויה

חשבתי כי בתקופה שבה כל היהודים מושמדים נדרשת
גבורה, אך חשובה ממנה הצלת חיים, חיי יהודים.
סברתי כי אנשים חיים עדיפים על גיבורים מתים!"
שמואל (אוסוואלד) רופאיזן

שמואל אוסוואלד רופאיזן, וילנה, 1944, לאחר שחרור העיר
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

שמואל (אוסוואלד) רופאיזן

1988-1922

העיירה מיר בבלרוס נכבשה בידי הגרמנים ביוני 1941. באותה עת ישבו בה כ־2,400 יהודים. באוקטובר 1941 רוכזו היהודים בגטו, וב־9 בנובמבר רצחו הגרמנים והמשטרה המקומית כ־1,300 מיהודי העיירה. 850 מיהודי הגטו ששרדו רוכזו ונכלאו במצודת מיר המוקפת חומה, והיא הייתה לגטו בסוף דצמבר 1941.

שקרי על "פעילות פרטיזנית" מחוץ לאזור מיר, מתוך
כוונה לדלל את כוחות המשטרה הגרמנית שהיו מוצבים
בסמוך לגטו.

ביום הבריחה, 9 באוגוסט 1942, נמלטו מהגטו רק כ־300
יהודים, ובהם כל חמישים חברי המחתרת. השאר נרצחו
עם חיסול הגטו ב־13 באוגוסט 1942.

בתחילה לא נחשד רופאיזן כמי שהעביר ליהודים את
המידע, אך לבסוף נחשפה זהותו בשל הלשנה. הוא
נאלץ להתוודות בפני מפקד המשטרה הגרמנית כי הוא
זה שהעביר נשק ליהודי מיר ולאחר מכן אף חשף את
יהדותו, שכן ביקש להוכיח כי יהודי מסוגל היה להוציא
לפועל מבצע מסוג זה. רופאיזן נדרש לכתוב הודאה,
אותה בחר לסיים במילים "מילאתי את חובתי – הנני הולך
למות בשלווה", אך עוד באותו היום הצליח להימלט.

שמואל רופאיזן הגיע מווילנה למיר לאחר אקציית נובמבר
1941, מצויד בתעודות מזויפות על שם אוסוואלד רופאיזן.
בזהותו הבדויה שימש כמזכיר הרשמי בתחנת המשטרה
במקום, וזכה לאמונם המלא של הבלרוסים והגרמנים גם
יחד. רופאיזן החליט לנצל את תפקידו תוך סיכון ביטחונו
האישי על מנת לעזור ליהודי האזור, וכשנודע לו על
החיסול המתוכנן של גטו מיר ב־13 באוגוסט 1942, העביר
מיד את המידע לאנשי המחתרת בגטו. עיקר מאמציו
כוונו לשכנע את אנשי המחתרת כי עליהם לארגן בריחה
המונית ולעודד יהודים רבים ככל האפשר להצטרף אליהם,
ולא להישאר בגטו ולהילחם. רופאיזן סייע בהברחת נשק
ממחסני המשטרה לתוך הגטו והורה לחברי המחתרת
לא לאפשר לגורמים שאינם מוכרים להיכנס לגטו, על
מנת שתוכנית הבריחה לא תתגלה. כדי להקל את בריחת
היהודים, הפיץ רופאיזן לכל תחנות המשטרה באזור מידע

לאחר חשיפת זהותו, הסתתר שמואל רופאיזן
במשך יותר משנה במנזר סמוך למטה המשטרה
שבו שירת בזהות בדויה, והמיר את דתו לנצרות.
מאוחר יותר הצטרף ליחידת פרטיזנים עד אוגוסט
1944. לאחר המלחמה הצטרף רופאיזן למסדר
הכרמליתי בפולין, כינה את עצמו "האח דניאל"
וב־1952 הוסמך לכמורה. מ־1956 התגורר
בישראל במנזר הכרמליתי "סטלה מאריס" שעל
הכרמל, והגדיר עצמו "קתולי לפי דתי, יהודי לפי
לאומיותו"

מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

מצודת מיר, 1925 לערך

אוסף ארגון יוצאי מיר בישראל, עזבון ברוריה רוזנבלום לבית רטנר, באדיבות יהודה רז

מצילים בזהות בדויה

פיגל פלטל (לימים ולאדקה מינדזיצקי-מיד), 1943
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון תצלומים

פיגל פלטל ("ולאדקה קובלסקה")

2012-1921

פיגל פלטל הייתה חברת תנועת הבונד ושימשה קשרית של הארגון היהודי הלוחם בגטו ורשה. המראה שלה, דיבורה הפולני הרהוט וזהותה הבדויה כוולאדיסלבה-ולאדקה קובלסקה אפשרו לה לעבור בין הגטאות השונים ומחנות העבודה.

פיגל העבירה לגטו ספרות מחתרתית, נשק וכסף, אך עיקר פעולותיה היו סיוע ליהודים שהסתתרו מחוץ לגטו ורשה, לפני המרד ואחריו. פיגל עסקה רבות בחיפוש אחר מקומות מקלט ובסיוע כספי, וכן עודדה ותמכה רגשית במסתתרים, שילמה למסתירים הפולנים והשגיחה שלא יתעמרו ביהודים המוסתרים אצלם. משימה ייחודית שעסקה בה הייתה הברחת תינוקות יהודים והסתרתם מחוץ לגטו. עוד הייתה פיגל ממונה על יצירת קשר וסיוע ליהודים פליטי הגטאות והמחנות השונים וללוחמים ביערות.

”חייבת אני להעמיד פנים עד הסוף.
או שיעלה הדבר בידי, או סוף פסוק”

פיגל פלטל (ולאדקה)

מרים הוכברג (פלג)
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון תצלומים

מרים הוכברג ("מרישה מריאנסקה")

1996-1913

ז'גוטה היה ארגון מחתרתי פולני שהורכב מנציגי תנועות פולניות ויהודיות, ופעל מדצמבר 1942 עד ינואר 1945. עיקר פעילותו של הארגון הייתה אספקת מסמכים מזויפים ליהודים שתחת חסותו. כמו כן דאג למציאת מקומות מסתור, למזון וסיוע כספי למסתתרים. חברי הארגון פעלו תוך סיכון חייהם והביאו להצלתם של כ־4,000 יהודים.

מרים הוכברג פעלה בזהות בדויה מחוץ לגטו קרקוב, תחילה כחברת הוועד הזמני לעזרת היהודים, ובמסגרת ז'גוטה לאחר הקמתו. המראה שלה והשפה הפולנית הטובה שבפיה אפשרו לה לפעול כקשרית ולנוע ברחבי העיר ובסביבתה בשמה הבדוי מרישה מריאנסקה. עם תפקידיה נמנו הכנת תעודות זהות מזויפות ומסירתן ליהודים המסתתרים מחוץ לגטו, והכשרת היהודים לחייהם החדשים בזהות בדויה, כולל הדרכתם ברזי הדת הקתולית. בעתות של מחסור במשאבים כספיים, מכרה מרים חלק מחפציה על מנת לכלכל את עצמה ואת היהודים המוסתרים. לאחר מרד גטו ורשה, סיפקה מרים כסף ותעודות מזויפות לחברי המחתרת שמצאו מסתור בסוכך־ניוב.

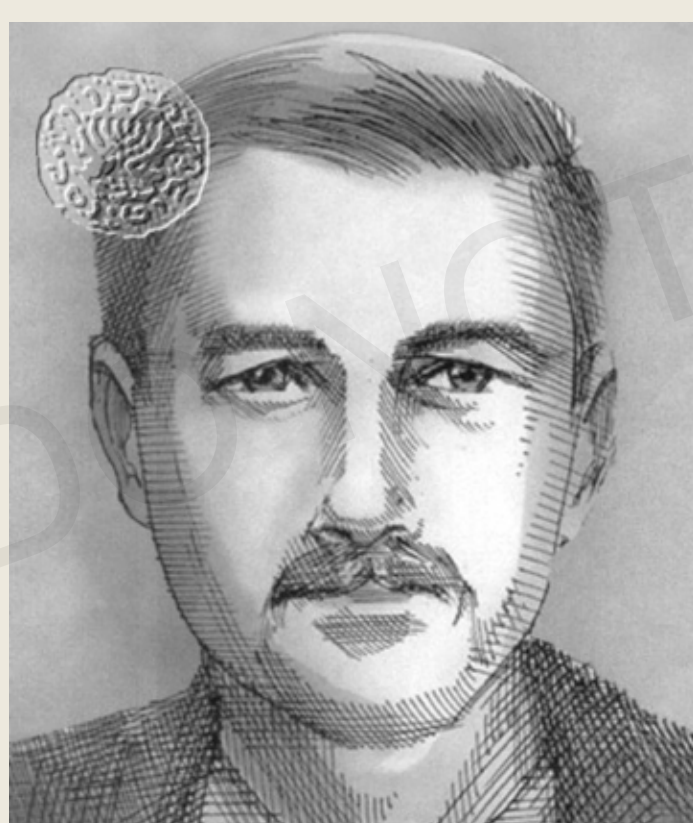
אישורים חתומים בידי "מריאנסקה" על עזרה כספית שניתנה ליהודים המסתתרים בקרקוב
אוספי יד ושם

תעודת זהות מזויפת של פיגל פלטל שהונפקה ב־27 בנובמבר 1943
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון תצלומים

מרד גטו ורשה

בנובמבר 1940 כלאו הגרמנים את יהודי ורשה בגטו. באותה תקופה מנו היהודים כשליש מאוכלוסיית העיר. אחר כך גורשו אל הגטו המוני פליטים יהודים נוספים, ובעיאו מנה הגטו כ־450,000 איש. המחסור במזון והצפיפות הרבה הביאו להתפשטות מגפות ולתמותה המונית. ב־22 ביולי 1942 החלו הגרמנים את הגירוש הגדול מגטו ורשה ובמהלכו שולחו כ־260,000 מיהודי הגטו למחנה ההשמדה טרבלינקה. בתגובה לגירוש הגדול הקימו תנועות הנוער וארגונים פוליטיים בגטו את הארגון היהודי הלוחם – אי"ל, ואת האיגוד הצבאי היהודי – אצ"ל. הציבור היהודי מצידו, לאחר שהבין כי מטרת הגרמנים היא חיסול הגטו כולו, החליט שלא להתייצב ברובו לגירושים הבאים ולהכין מקומות מסתור. ב־19 באפריל 1943 החלה האקציה האחרונה. הגרמנים הופתעו מעוצמת ההתנגדות המזוינת מצד הארגונים היהודים הלוחמים ומהתבצרות תושבי הגטו במקומות מחבואם, ובתגובה העלו את בתי הגטו באש.

פאוול פרנקל

1920–1943

קלסתרון של פאוול פרנקל. צויר על סמך עדויות של שלושה אנשים שהכירו את פאוול לפני המרד ובמהלכו. צייר: גיל גיבל, מאייר, צייר קלסתרונים

מרדכי אנילביץ'

1919 (?1920)–1943

מרדכי אנילביץ'
אוספי יד ושם

**רק יחידי סגולה יחזיקו מעמד. כל השאר ייספו במוקדם או במאוחר...
העיקר: חלום חיי קם והיה. זכיתי לראות הגנה יהודית בגטו בכל גדולתה ותפארתה."**

מכתבו האחרון של מרדכי אנילביץ', 23 אפריל 1943

עם התגבשות **האיגוד הצבאי היהודי** נבחר פרנקל, מדריך בתנועת בית"ר בעברו, לאחד משלושת מפקדיו הבכירים של הארגון. הארגון מנה כ־250 איש, רובם אנשי בית"ר בעלי ניסיון צבאי מסוים. עם ההבנה כי אין ביכולתם להילחם לאורך זמן בגטו מול הכוחות הגרמנים העדיפים עליהם, הוחלט לרכז את רוב הכוחות בצפון הגטו באזור כיכר מורנוב, שם התבצר פרנקל במטה הארגון עם פיקודיו. התוכנית הייתה לחימה עזה וממוקדת של ימים אחדים ואז נסיגה מהגטו דרך מנהרות מילוט והמשך לחימה בגרמנים מהיערות. פרנקל היה זה שהעביר לאנילביץ' את הידיעה על האקציה הסופית.

במהלך הלחימה הניפו אנשי האצ"ל שני דגלים על אחד הגגות בכיכר מורנוב: דגל אדום-לבן המייצג את פולין ודגל כחול-לבן לציון יהדותם. לאחר שהוכרע הקרב בכיכר מורנוב הצליח פאוול לברוח מהגטו עם לוחמי ארגון נוספים ומצא מסתור בצד הארי של ורשה ושם, ברחוב גז'בובסקה ביוני 1943 נהרג, ככל הנראה בקרב עם הנאצים.

למעלה מחודש ימים נאבקו יהודי הגטו בגרמנים עד לחיסול הגטו. היה זה מאבק מזוין בשילוב מרי אזרחי – המרד העממי הראשון באירופה הכבושה בידי הגרמנים.

בצעירותו נמנה אנילביץ' עם חברי תנועת הנוער 'השומר הצעיר'. עם הגעת השמועות על רצח היהודים במבצע ברברוסה ב־1941 הוא החל לארגן הגנה עצמית בגטו. לאחר הגירוש הגדול מהגטו ב־1942 צורף למפקדת **הארגון היהודי הלוחם**. במהלך הגירוש בינואר 1943 פיקד על קבוצה שפתחה באש על הגרמנים והצליח להימלט עם נשק שחטף מידי אחד מהם. אנילביץ' היה היחיד ששרד מהקבוצה. כשבועיים לפני פרוץ המרד מונה למפקד האי"ל. הארגון מנה אז כ־300 חברים שהתפרסו ברחבי הגטו, רובם חסרי הכשרה צבאית. שיטת הלחימה שנבחרה הייתה לחימת גרילה – תקיפה מתוך הבתים באמצעות אקדחים, רימונים ובקבוקי תבערה, ולאחריה בריחה בין הבניינים לחלקי הגטו האחרים וחידוש הלחימה שם. לאחר שהגרמנים הבעירו אש בבתים נסוג אנילביץ' עם חבריו לבונקר ברחוב מילה 18, ושם הקימו את מפקדתם. ב־8 במאי, עם גילוי המחבוא, נספו אנילביץ' ואנשיו בבונקר.

הצלת ילדים

ממרס 1942 החלו לצאת משלוחים מצפון צרפת הכבושה אל מחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו. בקיץ 1942, עם התפשטות הגירושים גם לחלקה הדרומי של צרפת (*וישי*), גיבשו ארגונים יהודיים וקבוצות מחתרת תוכניות רחבות היקף להצלת יהודים. אחד הארגונים הללו היה אוז"ה (OSE), שפעל להצלת ילדים יהודים. פעילותו התמקדה בחילוץ ילדים ממחנות מעצר, בהפעלת מרכזי טיפול ובתי ילדים ובמציאת מסתור והברחת ילדים שהיו בסכנת גירוש.

ז'ורז' לואנז'ה עם אשתו וילדיו, 1945
אוספי יד ושם, באדיבות שארל לואנז'ה

ז'ורז' לואנז'ה

2018-1910

ז'ורז' לואנז'ה, שימש גזבר בתי הילדים ומדריך ראשי במעונות אוז"ה בצרפת. בהיותו מורה לחינוך גופני בהכשרתו, הכשיר לואנז'ה את המדריכים במעונות במטרה לעודד פעילות ספורטיבית בקרב הילדים, במחשבה כי הפעילות תיטיב עם מצבם הנפשי הירוד. מאפריל 1943 החל האוז"ה, בעזרת רשתות של הצופים היהודים ותנועת הנוער הציונית, בהברחת ילדים בני חמש-עשרה ומטה מצרפת לשווייץ. לואנז'ה תכנן יחד עם ז'אן דפו, ראש עיריית אנמאס, את מסלול ההברחה. גבולות המדינה נשמרו באופן קפדני, דבר שהפך את מבצעי ההברחה לאינטנסיביים ומסוכנים במיוחד. מאוקטובר 1943 הופקד מבצע ההברחה בידיהם של לואנז'ה ועמנואל רסין. לואנז'ה שהיה אחראי על ההברחה בחלקו האחרון של המסלול הצליח להעביר יותר מ-300 ילדים את הגבול. בשנת 1944 התברר ללואנז'ה כי הגסטפו בעקבותיו, ועל-אף הסכנה והאפשרות למצוא מקלט בשווייץ, בחר לשוב לצרפת ולהמשיך בפעילות ההצלה.

קבוצת ילדים לאחר שחרורם ממאסר, על מדרגות בית העירייה באנמאס, צרפת, 8 באוגוסט 1944
ז'ורז' לואנז'ה בשורה השנייה מלמעלה, ראשון משמאל
אוספי יד ושם

קבוצת הילדים נתפסה בידי הגרמנים במאי 1944 במהלך ניסיון הברחתם לשווייץ. ראש עיריית אנמאס, ז'אן דפו, לואנז'ה ועמנואל רסין פעלו לשחרורם. הילדים שוחררו אך המלווה שלהם, מריאן כהן, נרצחה בידי אנשי מיליציה צרפתים

אנדרה סלומון

1985-1908

אנדרה סלומון עם קבוצת ילדים שאוז"ה הצליח להשיג להם אשרות כניסה לארצות-הברית, מרסיי 1941
הילדים שוכנו בבתי הילדים של אוז"ה ועזבו את צרפת בין מאי ליוני 1942
United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Vivette Herman Samuel

אנדרה סלומון הייתה אחראית על העובדים הסוציאליים באוז"ה והופקדה על מבצע להוצאת מאות ילדים יהודים ממחנות המעצר שבהם נכלאו עם בני משפחתם. סלומון עברה בין המחנות ופיקחה על צוותי אוז"ה שפעלו לשכנע הורים למסור את ילדיהם לידי הארגון. מקיץ 1942 ואילך, כאשר הגיעו הגירושים לשיאם, נעשתה עיקר הפעילות במחתרת. כשהחלו הפשיטות על בתי הילדים, מילטו פעילי הארגון את הילדים למנזרים, למוסדות נוצריים ולמשפחות אומנות. עובדות סוציאליות, ובראשן סלומון, עברו בין הילדים המוסתרים ודאגו לשלומם. סלומון שימשה גם חוליה מקשרת בין הפעולות הרשמיות של אוז"ה לקבוצות המחתרת שפעלו להבריח את הילדים מצרפת לשווייץ. כשמסלול בריחה זה נעשה מסוכן מדי, יזמה את הרעיון לפנות אל מחתרת הצבא היהודי ולצרף ילדים אל מסלול הבריחה לספרד, תוך שהיא מלווה את הילדים עד טולוז.

בשלב הראשון שכרנו מגרש כדורסל קרוב לגבול [...] הנחינו אותם [את הילדים] לבעוט מפעם לפעם חזק אל מעבר לגבול. בכל פעם שלושה ילדים רצו לחפש את הכדור, אבל רק אחד חזר, בעוד השניים האחרים נאספו על-ידי נציגי אוז"ה המקומיים [בשווייץ]"
ז'ורז' לואנז'ה

הצלת ילדים

אקיים את ההבטחה שהבטחתי לרחה:
כולם יעלו"

יושקו אינדיג

יוסף יושקו אינדיג

1998-1917

יוסף יושקו אינדיג (איתאי), איטליה, ספטמבר 1943
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

רחה פריאר יזמה את מפעל עליית הנוער שבבסיסו חזון להעביר בני נוער יהודים נרדפים מגרמניה – ומאחר יותר מאירופה כולה – אל ארץ ישראל, שם יזכו למסגרת חינוכית ולהכשרה מקצועית. עד פרוץ מלחמת העולם השנייה עלו לארץ ישראל בעליית הנוער כ־5,000 נערים ונערות, ובזמן המלחמה עלו עוד כמה אלפים.

נוספים מיוגוסלוויה. כעת היו בקבוצה תשעים וחמישה ילדים ומדריכים. לאחר כיבוש איטליה בידי הגרמנים, ארגנו ראשי הקבוצה את הסתרת הילדים אצל משפחות ומוסדות דת קתוליים במקום, בסיוע הכומר אריגו בקארי והרופא המקומי ג'וזפה מוראלי. באוקטובר 1943 הצליחו מארגני הקבוצה ובראשם אינדיג להבריח את הילדים לשווייץ, בעזרת הפעיל היהודי גופרדו פצי'פיצי' והידידים הלא־יהודים.

במהלך כל שנות הבריחה דאגו אינדיג והמדריכים לשמור על מורל גבוה בקרב הילדים באמצעות הקפדה על עבודה, חיי שיתוף וחינוך ופעילות ציונית. בתום המלחמה עזבה הקבוצה את שווייץ והגיעה לארץ ישראל, ובכך קיים אינדיג את הבטחתו לפריאר, שהמתינה להם ברציף הנמל.

בתחילת 1941 התגבשה בזגרב, יוגוסלוויה, קבוצה של כמאה ועשרים ילדים ובני נוער שרובם נמלטו מגרמניה ומאוסטריה במסגרת עליית הנוער, במטרה לעלות לארץ־ישראל. רק בעבור תשעים מהם הצליחה פריאר להשיג רישיונות עלייה. בטרם נאלצה אף היא להימלט מיוגוסלוויה, התחייב בפניה יושקו אינדיג בן העשרים וארבע, חבר הנהגת השומר הצעיר בזגרב, כי ידאג לבני הקבוצה הנותרים עד שיגיעו לארץ־ישראל.

שלושה חודשים לאחר כיבוש זגרב בידי הגרמנים הצליח אינדיג להבריח את הקבוצה לטירת לסנו ברדו באזור הסלובני שהיה בשליטה איטלקית. אל הקבוצה צירף אינדיג כמה מבוגרים יהודים שסייעו בטיפול בילדים ובחינוכם. בתום שהות של שנה במקום נאלץ אינדיג להעביר את הקבוצה לכפר נוננטולה שבצפון איטליה ולשכנה ב"וילה אמה", שם צורפו אליה כעבור שנה ילדים

גופרדו פצי'פיצי', מפעילי "דלאסם" (ארגון יהודי-איטלקי שסייע לפליטים) עם אהרון כהן, הילד הצעיר ביותר מילדי קבוצת "וילה אמה"
CDEC – Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, Milano
פצי'פיצי' עבד תקופה מסוימת בוילה אמה וסייע בחציית הגבול לשווייץ.
אינדיג ניסה לשדלו לחצות את הגבול עמם, אך פצי'פיצי' סירב: "עלי להעביר עוד יהודים... זו חובתי! ובאשר לי ולגורלי – יהיה אשר יהיה..."
פצי'פיצי' נתפס בעת אחת מפעילויות ההצלה שלו ונרצח באושוויץ ב־1944

"כאן אמר המצפון: עשה!"
(מתוך ישרש, ספר זיכרונותיה של רחה פריאר, יוזמת מפעל עליית הנוער)
באדיבות הארכיון הציוני המרכזי

קבוצת ילדים מילדי וילה אמה, נוננטולה, איטליה
יושב במרכז: מנהל הווילה מטעם "דלאסם", אומברטו יאקיה
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

הצלת ילדים

הצלת הילדים היתה פרי תכנונו של ולטר. הפעולה אורגנה, תוכננה ובוצעה בזהירות כקרב מסובך... כל צעד היה מתוכנן ומחושב היטב" ליזט למון, קשרית המחתרת ההולנדית

ולטר זיסקינד

1945 - 1906

ולטר זיסקינד
Collection Jewish Historical Museum, Amsterdam

ביולי 1942 החל גירושם של יהודי הולנד אל מחנות ההשמדה. את עשרות אלפי הקורבנות היהודים שנשלחו מאמסטרדם למחנה המעבר וסטרבורק, ומשם למחנות ההשמדה, ריכזו תחילה הגרמנים ב"תיאטרון ההולנדי" (Hollandsche Schouwburg), שהיה ממוקם בלב שכונה יהודית גדולה במרכז העיר.

הילדים הקטנים הוברחו מהמעון בתוך תרמילים, שקי כביסה, ארגזים וסלים, או הוסתרו מתחת למעילים. זיסקינד בעצמו היה בין המבריחים. חשמלית שעצרה בתחנה שבין המעון לתיאטרון הייתה חוסמת לכמה רגעים את שדה הראייה של השומרים הגרמנים, ובזמן זה היה אחד מילדי המעון מוברח מחוץ לו. ילדים גדולים יותר הוצאו מהמעון ל"טיולים", ורק חלקם הושבו למקום. כדי להטעות את השומרים אנשי הס"ס, הורים שהסכימו למסור את ילדיהם הפעוטים למסתור קיבלו בובה עטופה בסמרטוטים, ועמה עלו מאוחר יותר לרכבת הגירוש.

בספטמבר 1944 הצטרף זיסקינד לאשתו ובתו שהיו כלואות במחנה המעבר בווסטרבורק והמשפחה נשלחה לטרזין. מטרזין גורשו בהמשך לאושוויץ-בירקנאו, שם נרצחו האישה והבת. זיסקינד עצמו נרצח כפי הנראה בצעדת מוות שיצאה מהמחנה בינואר 1945.

ולטר זיסקינד הועסק במנגנון מועצת היהודים (יודסה ראט) באמסטרדם, והודות לשליטתו המושלמת בשפה הגרמנית הוצב בתיאטרון ההולנדי כנציג הצד היהודי, בפיקוח גרמני. לאחר שרכש את אמון הגרמנים פחת הפיקוח על מעשיו, והדבר הקל עליו לבצע שינויים בכרטסת העצורים בתיאטרון, בעיקר באמצעות העלמת כרטיסי השמות. כך, בסיוע יהודים נוספים מהתיאטרון ופעילי מחתרת הולנדים, התאפשר לו להבריח מהתיאטרון קרוב ל-1,000 יהודים, ביניהם כ-600 ילדים, מבלי שהדבר יתגלה.

תנאי המחיה בתיאטרון היו קשים והגרמנים אישרו לזיסקינד להעביר ממנו ילדים אל מעון לילדים יהודים (crèche) ששכן בבניין ממול לתיאטרון. זיסקינד ומנהלת המעון, הנרייטה הנריקס פימנטל, ביחד עם יוהן ון הולסט שאיתר מסתירים פוטנציאליים, ובשיתוף פעילים מקבוצות מחתרת הולנדיות שהבריחו את הילדים, יצרו רשת הצלה יעילה להפליא.

ילדים בחדר השינה במעון הילדים, 1942
Collection Jewish Historical Museum, Amsterdam

מעון הילדים שניצב מול התיאטרון ההולנדי, בו שוכנו הילדים עד לגירוש, וממנו הוברחו חלקם אל מקומות המסתור, אמסטרדם 1924
Collectie Stadsarchief
Amsterdam : fotoafdrukken

רשתות הצלה

”אם האיגוד שולח לכם זימון, סרבו להתייבב”

אבוש ורבר

אבוש ורבר

1908–1975

אבוש ורבר, בריסל 1945–1946

United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Moshe Werber

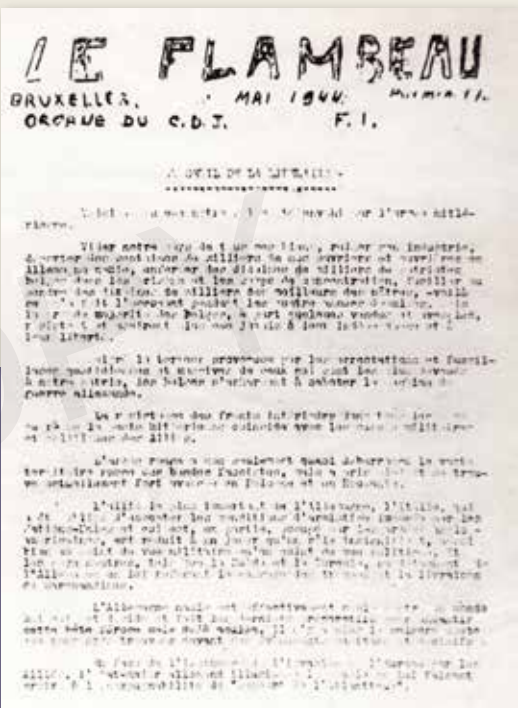
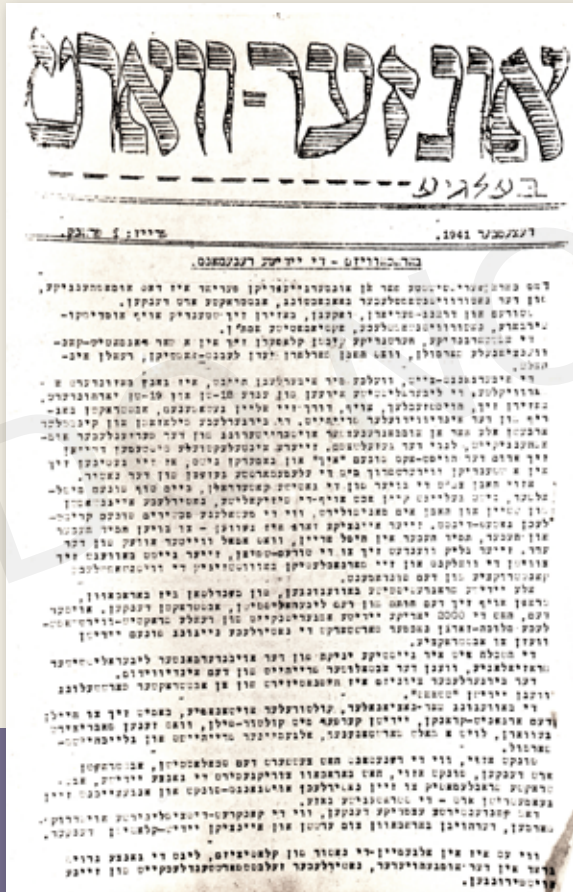
גרמניה הנאצית פלשה לבלגיה ב־10 במאי 1940. בתוך פחות משלושה שבועות נכנעה בלגיה וממשל צבאי הוקם בה. בראשית אביב 1942 יזם חרט ז'וספה מגעים בין הקומוניסטים היהודים לבין *פועלי ציון* במטרה להקים ארגון הצלה יהודי משותף, הוועד להגנת יהודים, *בחסות חזית העצמאות* – מסגרת גג כלל ארצית של המחתרת הקומוניסטית. ב־15 בספטמבר 1942, לאחר גל הגירושים הראשון, החל הוועד בפעולתו המעשית שעיקרה גיוס כספים, חלוקת תעודות מזויפות, ובעיקר הסתרת יהודים.

היה היחיד שסיפק מידע ביידיש – השפה שהייתה שגורה בפיהם של תשעים אחוזים מיהודי בלגיה. מאמריו קראו למרי אזרחי, לסירוב להתייבב לשילוחים, וכן סיפקו מידע בנוגע לאפשרויות ההצלה והמסתור במדינה. מפברואר 1943 הוציא ורבר לאור, בשיתוף עם אנרי פלאם, עיתונים מחתרתיים נוספים: *Le Flambeau* (הלפיד) בצרפתית ו־*De Vrije Gedachte* (מחשבה חופשית) בשפה הפלמית. עיתונים אלה, אשר יועדו לאוכלוסייה הבלגית הכללית, עודדו אזרחים שאינם יהודים להושיט עזרה ליהודים, הדגישו את המאבק המשותף של יהודים ובלגים למען השחרור ותרמו לעיצוב דעת הקהל ולהתגייסות לפעולות ההצלה של הוועד להגנת יהודים.

אבוש ורבר, ממנהיגי *פועלי ציון שמאל* במדינה, היה מיוזמי הקמתו של הוועד. עם פלישת הגרמנים לבלגיה נמלטו ורבר ומשפחתו לצרפת, שם הוצעו להם ויזות הגירה לארצות־הברית. ורבר ואשתו חשו כי אינם יכולים להפקיר את הקהילה היהודית בבלגיה, אשר רובה המוחלט היו מהגרים ממזרח אירופה ופליטים מגרמניה הנאצית, והחליטו לשוב לבלגיה.

במהלך פעילותו בוועד מילא ורבר כמה תפקידים – הוא עמד בראש המחלקה לטיפול במבוגרים וניהל את מחלקת התעמולה והעיתונות. במסגרת זו הפיץ את העיתון המחתרתי *אונזער ווארט* (דברנו). עיתון זה, שהופץ מדצמבר 1941 עד לשחרור בלגיה בספטמבר 1944,

שלושת העיתונים המחתרתיים שהוציא לאור אבוש ורבר ארכיון מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ'

חרט ז'וספה, יוזם הקמת הוועד, אשתו איבון ובנם פאול, יוני 1945. איבון ושפרה ורבר, אשתו של אבוש, היו פעילות מרכזיות במחלקה האחראית על הצלת ילדים בוועד להגנת יהודים.

Association belge L'Enfant caché (ASBL),
Courtesy of Paul Jospa

רשתות הצלה

עם כיבוש הונגריה בידי הגרמנים במרס 1944 החליטו חברי תנועות הנוער בבודפשט לרדת למחתרת במטרה להציל יהודים בכל דרך אפשרית. פעולות ההצלה העיקריות כללו מבצע להברחת כמה אלפי יהודים מהונגריה לרומניה שבין רכזיו היו משה אלפן ודן צימרמן, זיוף תעודות עבור יהודים מוסתרים ונמלטים, והקמת עשרות בתי ילדים בבודפשט, כביכול תחת חסות הצלב האדום, שהגנו על יושביהם.

דוד גרוס

יליד 1926

דוד גרוס (גור), בודפשט, נובמבר 1946
העמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה

ב־1944 הצטרף דוד גרוס (גור), חבר תנועת השומר הצעיר, לצוות שתפקידו היה לזייף תעודות. בית המלאכה שכן ברחוב בטלן 12 והוסווה כסטודיו לציור שבו נתלו ציורים גמורים למחצה. בבית מלאכה זה ייצרו גרוס והצוות, במו ידיהם, מגוון חותמות להחתמת תעודות מזויפות. בשל הפשיטות המרובות נאלצו גרוס וחבריו להימלט ממקום למקום ולחפש חללים מתאימים להמשך עבודתם. בערב חג המולד 1944 נתפסו גרוס והצוות; הם הספיקו לבלוע את תעודותיהם המזויפות כדי לא להסגיר את חבריהם. גרוס וחבריו עברו חקירה שכללה התעללויות קשות, ובסופה שוחררו במבצע הצלה נועז שארגנה המחתרת.

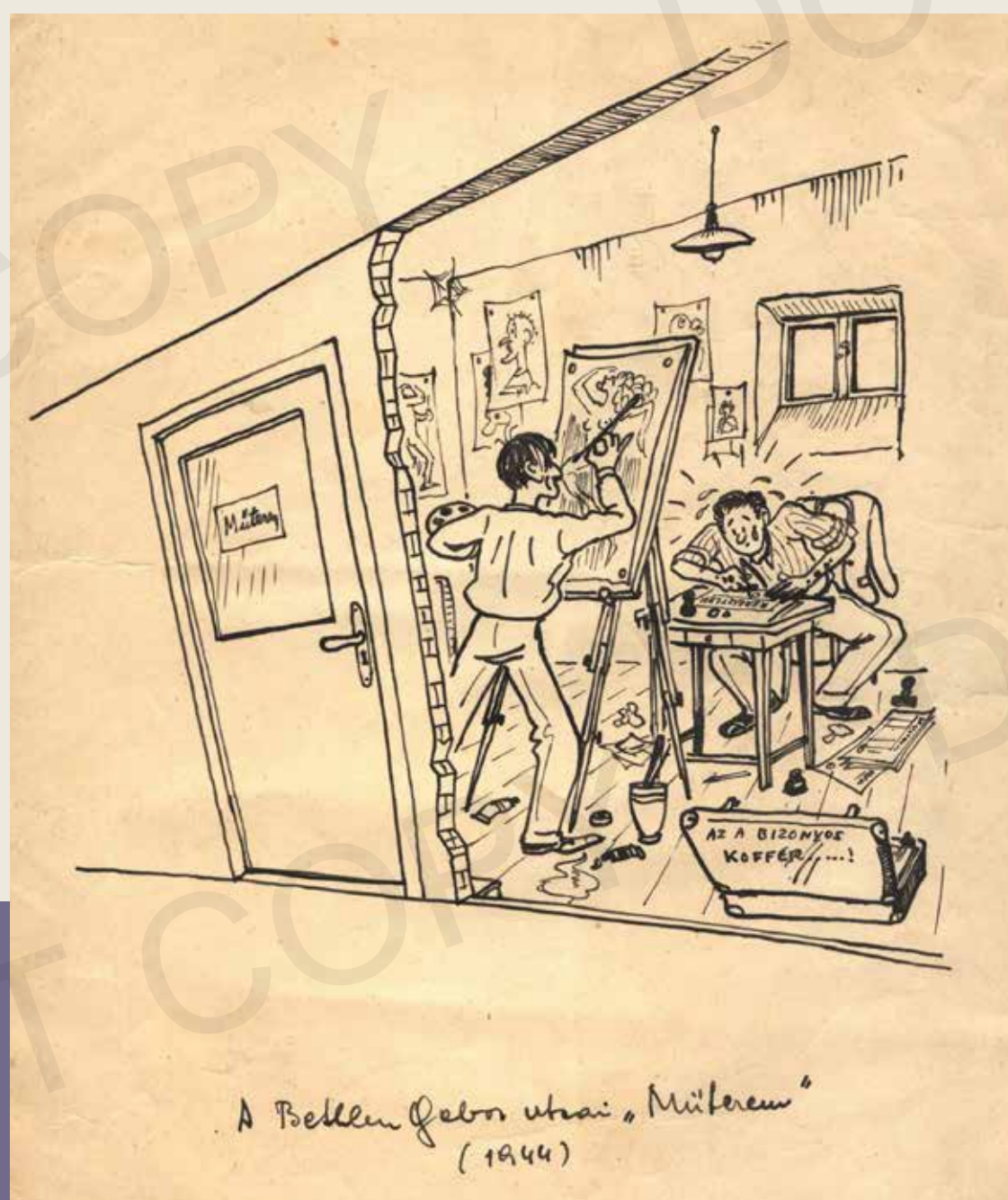

אפרים טייכמן

2010-1922

אפרים (אפרא) טייכמן במדי קצין רכבת הונגרי, בודפשט, מאי-נובמבר 1944
העמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה

לאחר כיבוש הונגריה צורף אפרים (אפרא) טייכמן (אגמון), חבר השומר הצעיר, להנהגת התנועה שירדה למחתרת. תחת השם הבדוי בנקו אימרה ובמסווה של קצין רכבות הונגרי, נשלח טייכמן בידי המחתרת ליידע את הקהילות היהודיות בהונגריה בדבר גורלם של היהודים ברחבי אירופה. אותו מסווה שימש אותו מאוחר יותר גם להברחת אנשים מפלוגות העבודה והסתרתם בבודפשט, פעילות אשר לא פעם כמעט עלתה לו בחייו. טייכמן לקח חלק בהברחת יהודים מהונגריה לרומניה. תפקידו היה לציידם בכסף, במסמכים מזויפים ובמידע על מקומות מסתור ועזרה מעבר לגבול. לאחר עלייתה של מפלגת צלב החץ לשלטון, היה טייכמן שותף בהקמת בתי הילדים שבהם שוהו כ־6,000 יהודים עד השחרור.

"הסדנה" לזיוף תעודות ברחוב בטלן
קריקטורה שצייר איש המחתרת שרגא וייל, ממשותפי פעולות הזיוף, בודפשט 1944
העמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה
יושב דוד גור, עומד שרגא וייל
על המזווה רשום "המזווה המסוימת" – בתוכה נשמר הציוד ששימש לזיוף, ועמה ברחו בעתות סכנה

תעודה מזויפת של אפרים (אפרא) טייכמן, על שם בנקו אימרה, שהוצאה בבודפשט ב־2 בפברואר 1943
התעודה העידה כי נושאה הינו קצין רכבות ארכיון מורשת, בית העדות ע"ש מרדכי אנילביץ'

רשתות הצלה

הרב מיכאל דב וייסמנדל

1956 - 1903

הרב וייסמנדל, 1945
באדיבות אריאל פריד, נתניה

גיזי פליישמן

1944 - 1897

גיזי פליישמן
אוספי יד ושם

באביב 1942 החל גירושם של יהודי סלובקיה לפולין. לנוכח השילוחים התארגנה קבוצת פעילים יהודים – "קבוצת העבודה" – במטרה לנסות ולמנוע את השילוחים דרך שתדלנות אצל ממשלת סלובקיה ובאמצעות תשלום כופר נפש לנציגים הגרמנים ולגורמי מפתח בשלטון הסלובקי. בין מובילי הקבוצה עמדה גיזי פליישמן, מייסדת ומנהיגת ויצ"ו בסלובקיה. מוביל נוסף שלצידה היה הרב מיכאל דב וייסמנדל.

ובארץ ישראל במטרה להשיג את הכספים. המשא ומתן הסתיים ללא תוצאות, ובדיעבד התברר כעוד אחד מצעדי הרמייה של הס"ס. פליישמן ניסתה לפעול רבות למען ילדים יהודים. אחת הפעולות היתה ניסיון בלתי ליגאלי להעביר 1000 מילדי גטו ביאליסטוק לארץ-ישראל. התוכנית התגלתה ופליישמן נעצרה ונכלאה. לאחר שחרורה קיבלה הצעה מחברי הקבוצה לנסות ולהימלט להונגריה ומשם לארץ ישראל, אך היא סירבה.

לאחר כיבוש הגרמנים את הונגריה התריע וייסמנדל בפני הקהילות היהודיות ההונגריות שלא להירשם אצל הרשויות ולהימנע מהגעה למחנות. באפריל וביוני 1944, עם גביית העדויות מהנמלטים מאושוויץ, הועברו הדיווחים אל הרב וייסמנדל וחברי "קבוצת העבודה"; אלה שלחו אותם להונגריה ולשוויץ בצירוף קריאה לבעלות הברית להפציץ את המחנה.

בסתיו 1944 במהלך דיכוי המרד הסלובקי הלאומי נערך מצוד בברטיסלבה במהלכו נעצרו פליישמן וייסמנדל לצד חברי קבוצה נוספים. באוקטובר שולחו מנהיגי הקבוצה לאושוויץ. וייסמנדל ניצל לאחר שקפץ מקרון הרכבת. פליישמן הגיעה לאושוויץ, שם הופרדה משאר המגורשים עוד לפני הסלקציה, ונרצחה.

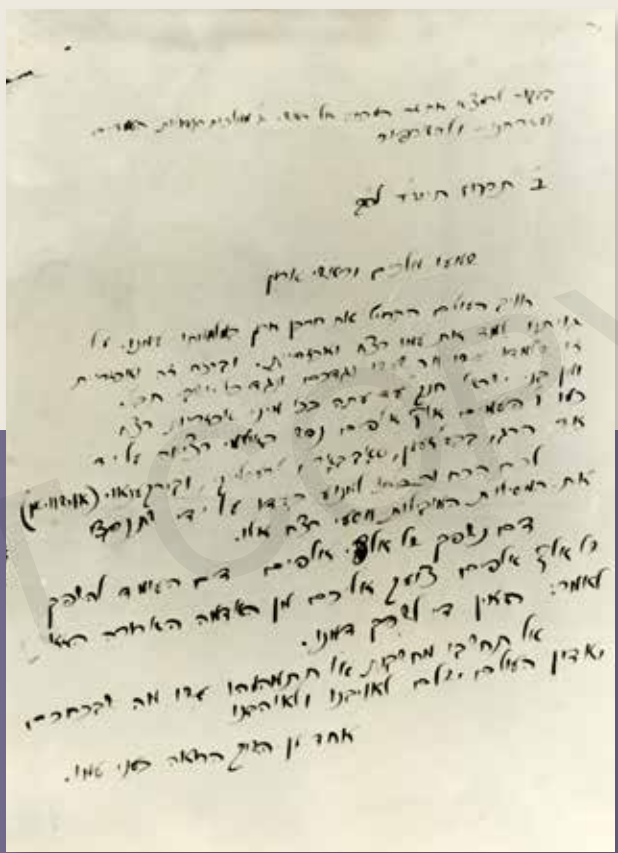
אם אעבור תקופה קשה זאת, אני חושבת שאוכל לומר שלא חייתי את חיי לשווא. ברוח זו את חייבת לשאת את הפרידה, היות שמעל לכל סבל אישי עומד כלל ישראל"

גיזי פליישמן, ממכתבה לבתה עליזה (ליצי) בארץ-ישראל

עם תחילת הגירושים מסלובקיה לפולין יצאה השמועה כי אחד המגורשים הצליח לקנות את חירותו באמצעות שוחד. בעקבות כך הגה הרב וייסמנדל את הרעיון להעביר לסלובקיה ובמהלך הזמן גם לגרמנים כספים בתמורה להפסקת השילוחים. פליישמן עמדה בראש הוועד שניהל את המשא ומתן. השילוחים נעצרו בשל שיקולים פוליטיים אך הרב וייסמנדל, שסבר כי התשלום שהועבר הוא שעמד בבסיס ההפסקה, הצליח לשכנע את פליישמן ביוזמתו החדשה - "תוכנית אירופה". מטרת התוכנית היתה מניעת גירוש יהודים מרחבי אירופה לפולין תמורת תשלום כופר נפש. פליישמן וייסמנדל האמינו כי יש לנקוט כל פעולה אפשרית שעשויה לעצור את השילוחים, זאת על אף התהייה האם יעמדו הגרמנים במילתם אם התוכנית תצא לפועל. הם ניהלו משא ומתן עם גורמי הס"ס ובד בבד עמדו בקשר עם ארגונים יהודים באירופה הנייטרלית

קריקטורה שצייר ב־1944 ארנסט (הרון) אוארבך בברטיסלבה לבקשת ד"ר אוסקר נוימן, מחברי "קבוצת העבודה". גיזי פליישמן מצוירת כז'אן דארק וסביבה חברי "קבוצת העבודה".

אוחז ברסן הסוס, ד"ר אוסקר נוימן. בקדמת הצויר, מימין לשמאל - הרב אבא אברהם פרידל והרב מיכאל דב וייסמנדל. מאחור, מימין לשמאל - וילהלם פירסט, ד"ר טיבור קובץ, אנדרה שטיינר וארנסט אבסל. אוספי יד ושם

"שמעו מלכים וראשי ארץ [...] אויב העולם התחיל את חורבן ארץ במלחמתו עמנו [...] לכם הכוח והיכולת למנוע בעדו על-ידי שתנפצו את המסילות המובילות מסעי רצח אלו [...] אל תתמהמהו, עשו מה שבכוחכם - ואדון עולם ישלם לאויבנו ולאויבינו" ממכתבו של הרב וייסמנדל אשר מוען אל בעלות הברית והאפיפיור, ונשלח יחד עם פרוטוקולי אושוויץ מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

לוחמים מצילים

האחים ביילסקי

טוביה ביילסקי 1906-1987
עשהאל ביילסקי 1908-1945
אלכסנדר (זוס) ביילסקי 1912-1986
אהרון ביילסקי, יליד 1927

אלכסנדר (זוס) ביילסקי
באדיבות סוניה ביילסקי

עשהאל ביילסקי התגייס לצבא האדום
לאחר פירוק מחנה המשפחות.
הוא נהרג בקרב קניגסברג בפרוסיה
המזרחית ב־7 בפברואר 1945
אוספי יד ושם

טוביה ביילסקי
אוספי יד ושם

מספר יושביו על כ־750 נפש. בחירת האחים ביילסקי להתמקד בהצלה הביאה להפיכת המחנה, אשר נקרא בפי הפרטיזנים "ירושלים של היערות", למחנה המשפחות היהודי הגדול ביותר בתקופת המלחמה. אל המחנה הגיעו פליטי אקציות מגטאות, קרוביהם של פרטיזנים יהודים, ולוחמים יהודים אשר היחידות הסובייטיות דחו. ביילסקי אף שלח שליחים אל גטאות הסביבה כדי לשכנע יהודים לברוח ולהצטרף למחנה.

רוב אוכלוסיית המחנה לא הייתה לוחמת, וצעירים שהשתתפו בפעולות לחימה נגד הגרמנים היו מיעוט בו. עם חברת המחנה למטה הפיקוד הסובייטי ב־1943 חולקה היחידה לשניים, ואלכסנדר לקח על עצמו את הפיקוד על הלוחמים. השאר, בפיקודו של טוביה, הוכרו כיחידה משפחתית שהעניקה שירותים ליחידות הפרטיזניות הלוחמות, בכפיפות למפקד היחידות הפרטיזניות של המחוז. כדי לשפר את ניידות המחנה בשעת סכנה, פוצל מחנה המשפחות ליחידות משנה מצומצמות שכל אחת מהן כללה צעירים נושאי נשק לצד קשישים, נשים וילדים.

עם השחרור בקיץ 1944 היה מספרם של יושבי המחנה 1,230 איש.

יהודים במחנה המשפחות של האחים ביילסקי, יער נליבוקי, מאי 1944
אוספי יד ושם

**וכי מה מטרתנו כאן, להציל רק את עורנו או?
כל זמן שאפשר להציל עוד יהודי מציפורני
הנאצים - נחלץ"**

טוביה ביילסקי

בסוף 1941 טבחו הגרמנים ביהודי אזור נובוגרודק שבבלרוס (כיום). ברצח המוני זה נהרגו רבים מבני משפחתם של האחים טוביה, אלכסנדר, עשהאל ואהרון ביילסקי. באביב 1942 החליטו האחים לצאת ליערות נליבוקי הסמוכים במטרה לנסות להציל בני משפחה אשר נותרו בחיים.

תרמיל עשוי עור את משה ופסיה ביירך
בעת בריחתם מגטו לידה למחנה
ביילסקי. משה היה לוחם ביחידה ופסיה
עבדה בבתי המלאכה במחנה
אוספי יד ושם

האחים הקימו ביערות יחידה שבראשה נבחר לעמוד טוביה, והוא ראה את עיקר ייחודה במתן מקלט ליהודים שנמלטו מהגטאות והגנה עליהם מפני הגרמנים ואוכלוסיות מקומיות עוינות. עד מאי 1942 מנתה היחידה עשרות בודדות של יהודים, אך עם הזמן היא הפכה למחנה שקלט כל יהודי שמצא דרכו אליו, וכשנה לאחר מכן עמד

לוחמים מצילים

יש להגן על האנשים, ואת אלה שעודם בגטו - להציל.
זוהי חובתנו"

שלום זורין

שלום זורין

1974-1898

שלום זורין, ברית־המועצות, שנות השישים
אוספי יד ושם

העיר מינסק, בירת בלרוס, נכבשה בידי הגרמנים ב־8 ביוני 1941. לאחר הקמת הגטו בעיר מנתה אוכלוסייתו כ־80,000 יהודים. בעקבות הרעב, המגפות והרציחות ההמוניות בירי ובמשאיות גז נותרו בגטו, שנה לאחר הקמתו, כ־11,000 יהודים.

מסוף קיץ 1941 התארגנה בגטו מחתרת בראשות פעילים קומוניסטים יהודים שנותרו בעיר. חברי המחתרת ביקשו להבריא מהגטו יהודים בעלי כושר לחימה שיצטרפו ליחידות פרטיזניות ביערות, ובד בבד עודדו גם את בריחתם של אלה שאינם יכולים להילחם.

אחר מסתור, פעל להקים באפריל 1943 יחידה משפחתית יהודית נפרדת. היו פרטיזנים שראו בפעולה זו בגידה, אך היחידה קיבלה אישור רשמי מהפיקוד הפרטיזני הסובייטי וב־1944 הוסב שמה ליחידה משפחתית מספר 106. הצלת יהודים הייתה מטרתה המוצהרת של היחידה והמפקד הכללי של הפרטיזנים בסביבת מינסק הוציא צו המורה לשלוח כל יהודי שאינו לוחם אליה. אנשי היחידה אספו יהודים נמלטים וסייעו בהוצאת יהודים מגטו מינסק אל היערות; ילדים בני 11-15 שימשו קשרים בין הגטו ליחידה. ביחידה הוקמו בתי מלאכה, בית חולים ואף בית ספר. בשלהי 1943 מנתה יחידתו של זורין כ־800 יהודים, ובהם 150 ילדים. רובם שרדו עד שחרור האזור ביולי 1944.

שלום זורין נשלח מגטו מינסק למחנה לעבודות כפייה ברחוב שירוקאיה שבעיר, שם הכיר קצין סובייטי שבוי ושמו סמיון גאנזנקו. לקראת סוף שנת 1941 ברחו השניים מהמחנה ליערות בקרבת מינסק, ושם הקים גאנזנקו יחידה פרטיזנית לוחמת שזורין שימש בה כשנה וחצי מפקד יחידת סיור.

יהודים שנמלטו מגטאות הסביבה התקשו להתקבל ביחידות הפרטיזניות. רוב הנמלטים היו ילדים, נשים וקשישים והפרטיזנים חששו שייפלו עליהם לנטל, וכן היו פרטיזנים שאחזו בדעות אנטישמיות.

זורין, שהיה ער למצוקת הנמלטים מהגטאות ונתקל במהלך סיוריו ביערות בילדים יהודים המשוטטים בחיפוש

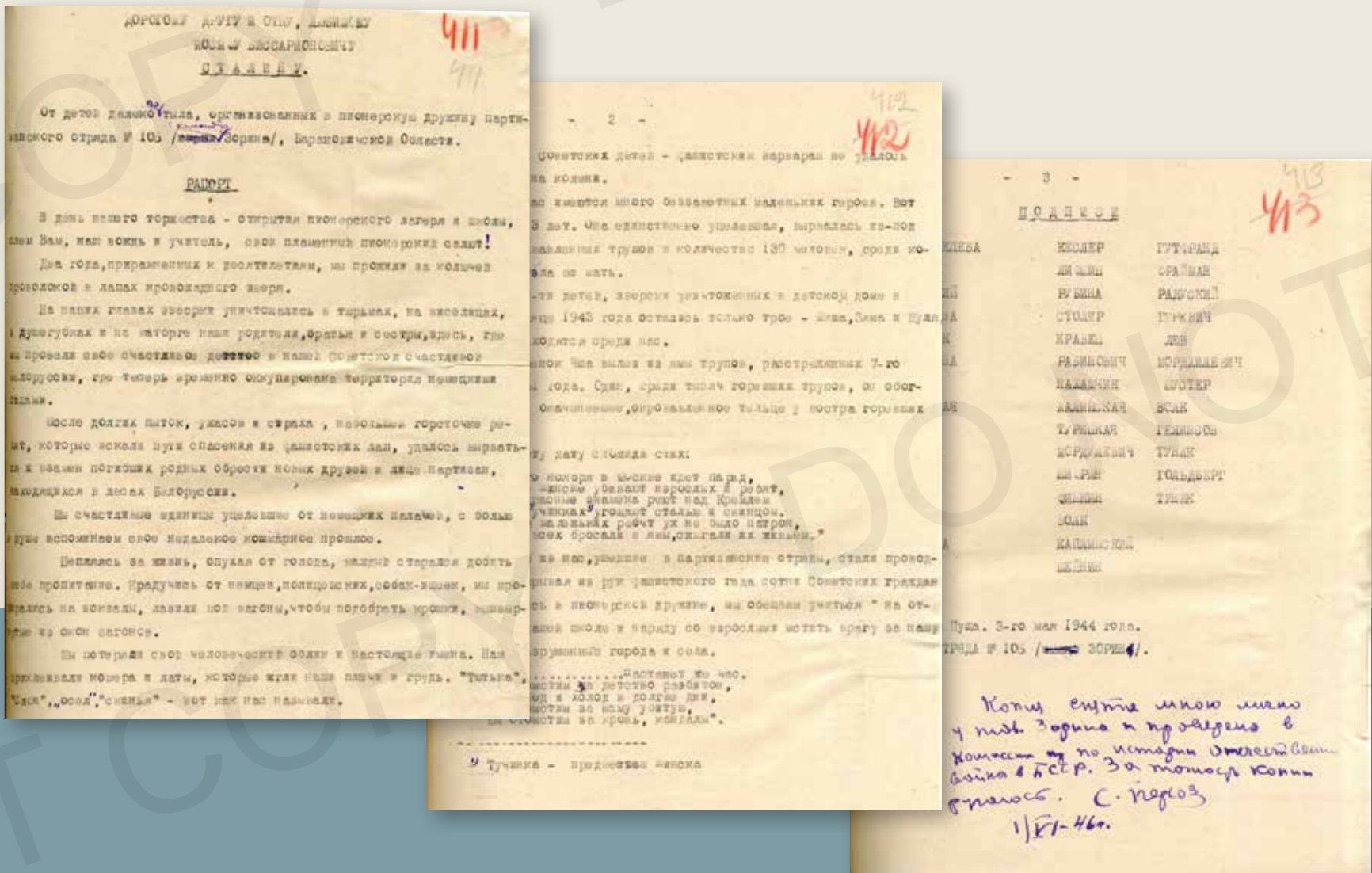
"אחרי עיניים רבים [...] קבוצה קטנה של ילדים אשר חיפשה דרכי מילוט מציפורני הפשיסטים הצליחה לברוח, ובמקום קרובהם אשר נרצחו, זכתה בחברים חדשים, אלה הם הפרטיזנים שביערות בלרוס".

מכתב שכתבו ילדים ממחנה המשפחות של יחידה 106 לסטאלין, 3 במאי 1944

Государственный архив Российской Федерации

ארנק ונדן אקדח שהכילה רחל אזרסקי לבנה זיאמה ביחידה המשפחתית 106
זיאמה אזרסקי נרצח יחד עם צעירים נוספים מהמחנה בידי פרטיזנים פולנים

אוספי יד ושם

לוחמים מצילים

עלינו לצנוח לתוך אירופה זו כאם הפורצת לבית בוער
להציל את ילדיה"

חביבה רייק, לפני יציאתה לשליחות

חביבה רייק

1944-1914

חביבה רייק במדי הצבא הבריטי, 1944
אוספי יד ושם

בנובמבר 1942 הגיעו לארץ-ישראל ידיעות מהימנות על ממדי השמדתם של יהודי אירופה. בעקבות כך ביקשה הסוכנות היהודית להפעיל שליחים יהודים באירופה הכבושה במסגרת הצבא הבריטי. בין השנים 1943-1945 נשלחו שליחים ארץ-ישראלים לפעולות צבאיות מעבר לקווי האויב, וכן למשימות הצלה שונות מטעם היישוב בארץ.

רייק הייתה אחראית על תכנון תוכנית בריחה המונית אם המובלעת תיפול והכנת מקומות מסתור ביערות שבהרים. היא קיימה קשר עם חברי תנועות נוער יהודיות ציוניות והיא וחבריה מילטו לאיטליה חיילים וקצינים אמריקנים ובריטים. עם התקרבות הגרמנים לבנסקה ביסטריצה החלו רייק והצנחנים האחרים לארגן את פינוי היהודים מהעיר ולצייד את הנמלטים בכסף. להצעה להגיע למקום מקלט עם הצבא הסלובקי סירבה רייק בטענה שלא יוכלו להפקיר את היהודים הנותרים. רייק וחבריה היו בין האחרונים שעזבו בליווי קבוצה של יהודים שהייתה תחת אחריותם. בתוך זמן קצר הותקף המחנה שהקימו בהרים ורייק וחבריה, שהובילו קבוצת אנשים אל חוף מבטחים, נלקחו בשבי. ב־20 בנובמבר 1944 נלקחו מאות יהודים ובהם רייק וחבריה והוצאו להורג ליד הכפר קרמניצ'קה.

חביבה רייק התנדבה בסוף 1943 לעבור הכשרה ואימון צבאי על מנת להישלח לסלובקיה, המקום שממנו עלתה לארץ-ישראל רק ארבע שנים קודם לכן. מטרת המבצע, כפי שהגדיר הצבא הבריטי, הייתה השגת מודיעין וחילוץ צוותי האוויר של בעלות הברית שצנחו בשטחים הכבושים. מטרתה העיקרית של השליחות, כפי שנתפסה בעיני רייק, הייתה הצלת היהודים הנותרים בסלובקיה וארגונם לפעולות מרי.

רייק נחתה בסלובקיה בספטמבר 1944 בעיצומו של המרד הסלובקי הלאומי והגיעה לבנסקה ביסטריצה, שהייתה באותה עת מובלעת חופשית, שם התאספו פליטים יהודים מרחבי המדינה. עם חבריה למבצע נרתמה רייק לעזרת הפליטים, ארגנה מקומות עבודה ודאגה לקורת גג ולסיוע חומרי, בשיתוף ראשי הקהילה.

צנחנים ישראלים, בארי, איטליה, מרס-אפריל 1944
בשורה העליונה, מימין לשמאל: ראובן דפני, צדוק דורגוניר, אבא ברדיצ'ב
בשורה התחתונה, מימין לשמאל: שרה ברוורמן, אריה פיכמן, חביבה רייק
אוספי יד ושם

הצנחנים בשדה התעופה טרי דובי, סלובקיה, 1944
מימין לשמאל: צבי בן יעקב, אבא ברדיצ'ב, רפאל רייס, חביבה רייק וחיים חרמש
אוספי יד ושם

הצלה במחנות

4,400 ק"ג מצרכי מזון ישר לטרזיינשטט [טרזין],
830 ק"ג מצרכי מזון לבירקנאו ולגטו לודז',
600 ק"ג ביגוד ומצרכי מזון לזקסנהאוזן ולהמבורג,
[...] בלי תמיכה ציבורית, מיוזמתו שלו, תוך סיכון
עצמי, בעת הפיקוח הכלכלי וההגבלות על היהודים,
תחת חרב דמוקלס של הגסטפו

הספד להיינץ פרוסניץ שכתבו אריקה וולף ואדית ברדינה

היינץ פרוסניץ

1944-1926

היינץ פרוסניץ
אוספי יד ושם

ב־15 במרס 1939 פלשה גרמניה הנאצית וכבשה את חבלי בוהמיה ומורביה, ובכך הפרה את הסכם מינכן.
בין אוקטובר 1941 למרס 1945 גורשו מפראג יותר מ־46,000 יהודים, מרביתם לטרזין. בעבור רובם שימש
המחנה תחנת מעבר אל מותם באושוויץ-בירקנאו.

גלויה ששלחה רות ברבר ממחנה
בירקנאו אל פרוסניץ, ובה ביקשה לקבל
תמיכה, 20 באוקטובר 1943.
בגלויה כותבת רות: "אין לי מילים לומר
לך כמה שמחתי על חבילות השי שלך.
אתה היחיד שחושב עלי ולא אשכח לך
את הדבר לעולם [...] אל תשכח אותי"

אוספי יד ושם

עם תחילת השילוחים מפראג נרתמה תנועת מכבי הצעיר
וייסדה קופה משותפת לטובת חברי התנועה המגורשים.
על ניהול הקופה הופקד היינץ פרוסניץ, צעיר כבן 16.
המגורשים הראשונים נשלחו לגטו לודז' בפולין, לשם
דאג פרוסניץ לשלוח סכומי כסף מהקופה ומאוחר יותר
גם חבילות מזון. במרוצת 1942 נשלחו רוב המגורשים
מפראג למחנה טרזין. פרוסניץ נהג לשלוח עם המגורשים
מכתבים וחבילות מזון אל הכלואים. לעתים אף עלה בידו
להגניב חבילות אישיות בתוך המטען הקבוע שנשלח
מפראג לטרזין. פרוסניץ הצליח להעביר חבילות מזון אף
לאסירים שנשלחו מאוחר יותר מטרזין אל מחנה בירקנאו.
מרבית מקבלי החבילות היו אנשי ההנהגה הציונית, חברי
מכבי הצעיר וחבריו של היינץ ובני משפחותיהם.

כדי להיענות לכל הבקשות שהגיעו אליו, הסתייע פרוסניץ
במכרים לא־יהודים או יהודים למחצה שעדיין התגוררו
בפראג, לצד השימוש בכספי קופת מכבי הצעיר. בנוסף,
היה פרוסניץ לוקח כסף מהוריו, חוסך מכרטיסי המזון שלו
למען חבריו, ואף מוכר את חפציו האישיים כדי לרכוש
מצרכים. את המזון קנה בשוק השחור, על־אף הסיכון
להישלח למחנה ריכוז או להיתלות אם ייתפס. חבילות
המזון, שהכילו גם תרופות, ואשר הגיעו ליעדן, חיזקו את
גופם ונפשם של מקבליהן ובעיקר העניקו להם תקווה.
באוקטובר 1944 גורשו פרוסניץ והוריו לטרזין, ולאחר מכן
לאושוויץ-בירקנאו, שם נשלחו ישירות אל מותם.

פנקסים שניהל פרוסניץ במטרה להכניס
סדר במפעל התמיכה שהקים
אוספי יד ושם

הצלה במחנות

על הילדים שמרנו עד הרגע האחרון [...] היוזמה הייתה שלנו והכל נעשה על אחריותנו. לו היה קורה משהו, היינו אנחנו, קבוצת היהודים הפולנים שפעלו במחתרת, נותנים על כך את הדין”

יעקב (ג'ק) ורבר

יעקב ורבר

2006-1914

יעקב (ג'ק) ורבר, רדום, פולין. 20 בינואר 1934
Courtesy of David and Martin Werber, New-York, USA

מחנה הריכוז בוכנוולד הוקם בגרמניה ביולי 1937. בשמונה שנות קיומו של המחנה נכלאו בו כ־240,000 אסירים בני לאומים שונים, ובהם יהודים. בשלבי המלחמה האחרונים עברה השליטה בהתנהלות היום־יומית של המחנה לידי האסירים הפוליטיים. הדבר הפך את תנאי החיים במחנה לנסבלים יותר, ואיפשר להוציא לפועל מבצע הצלה נרחב.

חולצת פסים מבוכנוולד שהייתה שייכת לילד דוד פינקלשטיין.
דוד הגיע לבוכנוולד לאחר פינוי אושוויץ, בינואר 1945 והיה בין המוסתרים בבלוק 66
אוספי יד ושם

על מנת להסתיר את הילדים והנערים הרבים, הם פוזרו בין צריפי המחנה. רובם הועברו ל"מחנה הקטן", שאותו לא פקדו הגרמנים לעתים תכופות, ושם רוכזו בבלוק 66. שאר הילדים שוכנו בצריפים ב"מחנה הגדול". מזכירות משרד המחנה דאגה לשנות את גילאי הנערים ברישומים ובכך להפכם "כשירים לעבודה", ומזונם הועבר בסתר ממטבח המחנה ומאסירים שהפרישו ממנותיהם. ורבר, עשימש מזכיר בלוק 23, דאג אישית לכ־150 ילדים. בבלוק זה אף נפתח עבורם בית ספר, והאסירים שהתנדבו ללמד בו סיכנו בכך את חייהם. באפריל 1945 שוחרר המחנה בידי צבא ארצות־הברית. רוב ילדי בוכנוולד שרדו, ובהם חתן פרס הנובל לעתיד הפרופסור אלי ויזל והרב ישראל מאיר לאו, לימים רבה הראשי של ישראל.

יעקב (ג'ק) ורבר נשלח לבוכנוולד מרדום שבפולין ב־1939. בבוכנוולד שימש בנאי וב־1942 הצטרף למחתרת הבין־לאומית שבמחנה.

בשלהי 1944 החלו להגיע לבוכנוולד משלוחים של יהודים מגטאות שחוסלו וממחנות ריכוז אחרים. באחד המשלוחים נכללו כ־700 ילדים יהודים, רובם כבני 13-15 אך היו ביניהם גם צעירים יותר, בני פחות מעשר. ורבר, יחד עם חברי מחתרת נוספים, החליט לנסות ולהציל את הילדים מתוך ידיעה כי אם לא ימצא דרך להעלימם מעיני הגרמנים, ייגזר גורלם להישלח אל מותם. ילדים אלה הצטרפו לכמאתיים ילדים שהוסתרו כבר במחנה, ועליהם נוספו ב־1945 ילדים שהגיעו אל בוכנוולד בצעדות המוות.

מבצע הצלה ייחודי זה, שאותו הובילו לצד ורבר גם גוסטב שילר, יעקב הנדלסמן ואליהו (אלק) גרינבוים, היה באחריותם המלאה של חברי המחתרת היהודים וסייעו בידיהם אסירים נוספים, בני לאומים שונים.

קבוצה מילדי בוכנוולד בזמן השחרור
מימין: יעקב (ג'ק) ורבר, משמאל: אליהו (אלק) גרינבוים, שניים ממובילי מבצע ההצלה, בוכנוולד, גרמניה, 1945
אוספי יד ושם

הצלה במחנות

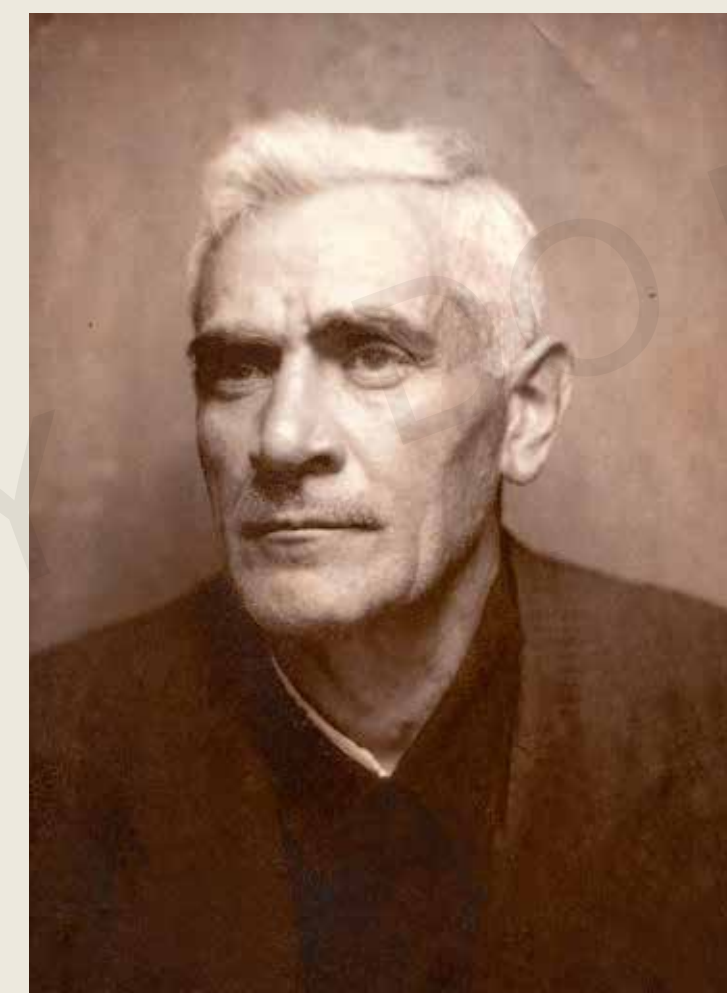

עם בוא האביב החלטנו להשתחרר
או למות"

יעקב וירניק

יעקב וירניק

1972-1887

יעקב וירניק, אוגוסט 1943
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

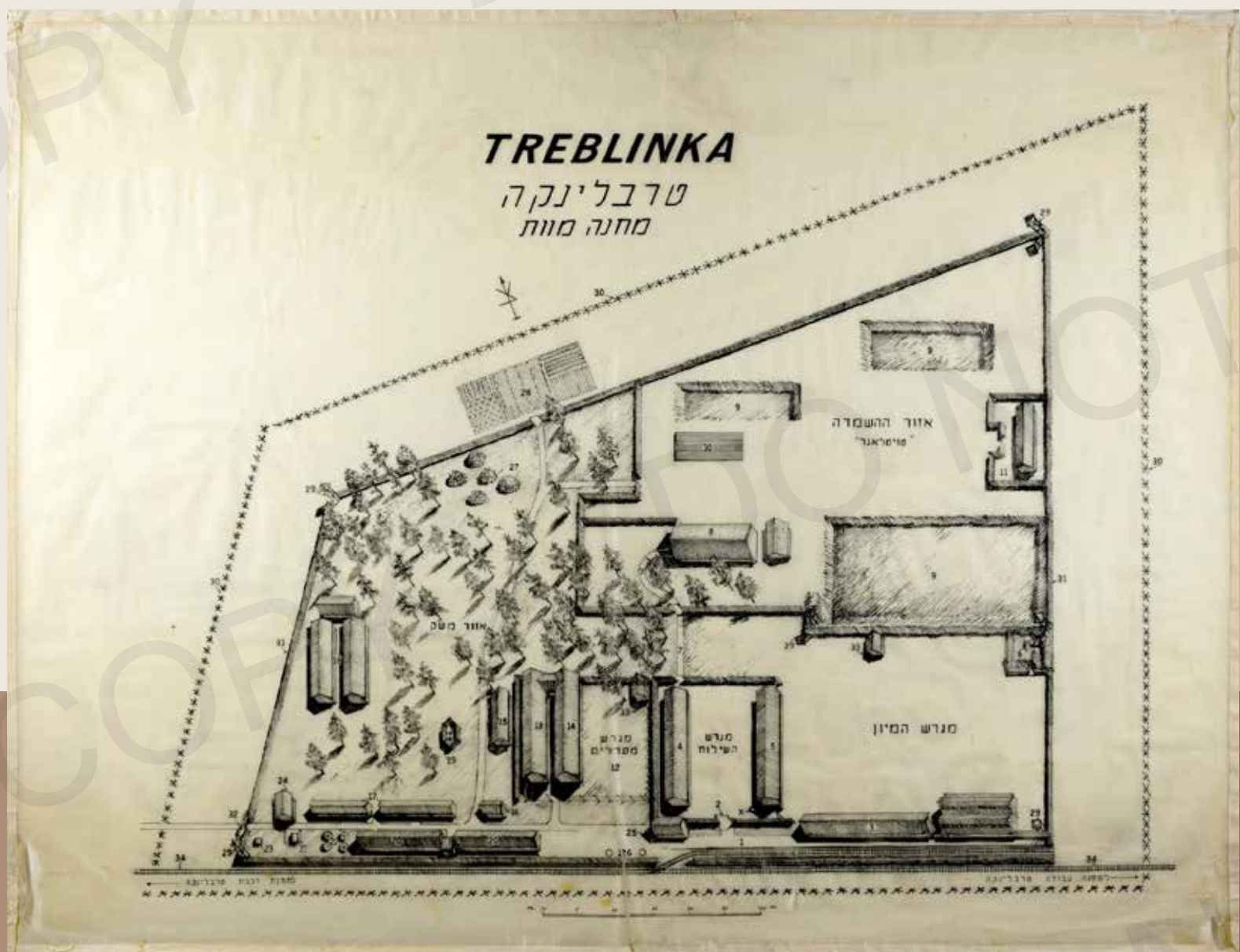
טרבלינקה היה אחד משלושת מחנות ההשמדה שהפעילו הגרמנים בשטח הגנרלגוברנמן, והוא שימש לרצח שיטתי ומתועש, בעיקר של יהודים ממרכז פולין. כ־870 אלף יהודים נרצחו בטרבלינקה במהלך שלושה־עשר חודשי פעילותו, בין קיץ 1942 לקיץ 1943.

ב־2 באוגוסט 1943 פרץ המרד. האסירים בשני חלקי המחנה, שהצטיידו מבעוד מועד בנשק קר וחם, פתחו בלחימה, ומבני המחנה הועלו באש. בד בבד החלה בריחה המונית אל עבר גדרות המחנה, בזמן שהשומרים האוקראינים ירו ממגדלי השמירה בנמלטים. ראשי המחתרת נשארו לחפות על הבורחים ורובם נפגעו ונהרגו בשטח המחנה. כמחצית מבין 850 אסירי המחנה נהרגו במהלך הבריחה. מספר דומה של אסירים הצליחו לברוח אל מחוץ לגבולות המחנה, אך מרביתם נתפסו מאוחר יותר בידי הגרמנים בסיוע האיכרים המקומיים. רק כשבעים מהנמלטים שרדו עד השחרור. וירניק הצליח להימלט ולהגיע לוורשה, שם חי בזהות בדויה ושימש קשר במחתרת היהודית, ואף השתתף בלחימה במהלך המרד הפולני בעיר.

יעקב וירניק גורש מגטו ורשה לטרבלינקה ב־23 באוגוסט 1942. בדרכו לתאי הגזים התגנב ונטמע בין היהודים ששימשו עובדי כפייה במחנה. בתחילה עבד בפיוני גוויות, אך לאחר שהעיד שהוא נגר מומחה, הועבר לעבוד בבניית מתקני המחנה.

בתחילת 1943 הבינו ראשי המחתרת היהודית במחנה כי רק התארגנות כוללת שתוביל למרד מזוין ולבריחה המונית תאפשר הצלה בקנה מידה נרחב. השלבים הראשונים של תכנון המרד והבריחה נעשו באזור הירידה מרכבות הגירוש וריכוז הקורבנות. כאשר שניים מאנשי המחתרת הועברו לאזור ששימש להשמדה, הוקם תא מחתרת גם שם. הגרמנים הקפידו על נתק מוחלט בין שני חלקי המחנה, ונאסר על האסירים ליצור ביניהם קשר. וירניק, אשר מתוקף תפקידו היה בעל אישור לנוע בין שני האזורים, קישר בין המחתרות והעביר ביניהן מסרים הנוגעים לתכנון המרד.

טרבלינקה מחנה מוות, שמואל וילנברג
שרטוט המחנה נעשה בין השנים 1982-1984 בידי שמואל וילנברג, אחד הנמלטים במרד
אוספי יד ושם, באדיבות האמן

עשן מיתמור מטרבלינקה במהלך המרד
צולם ביום המרד, 2 באוגוסט 1943, מתחנת הרכבת של טרבלינקה, בידי תורן התחנה
מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים. צלם: זיגמונט וייז'בובסקי

